

ВЛИЯНИЕ НА ОБРАЗОВАНИЕТО И ЧОВЕШКИЯ КАПИТАЛ ВЪРХУ ФОРМАЛНАТА И НЕФОРМАЛНАТА ИКОНОМИКА

**Проф. д-р Стефан Петранов,
доц. д-р Стела Ралева,
доц. д-р Димитър Златинов**

*Софийски университет „Св. Климент Охридски“,
Институт за икономически изследвания при БАН*

Резюме. Статията разглежда мястото на образователната система в протичащите процеси във формалната и неформалната икономика на примера на България. Ключово е разбирането, че натрупаният в степените на образованието човешки капитал е важен фактор за икономическото развитие, който оказва разностранни ефекти върху технологичното равнище и производителността на труда. Редица авторитетни изследвания показват, че между образованието и размера на неформалната (сивата) икономика има обратна зависимост и по-високите нива на образование обикновено се асоциират с по-ниско участие в неформални дейности. Така образователната структура и нейните характеристики се очертават от съществено значение за постигането на догонващ икономически растеж и устойчиво сближаване на българската икономика с останалите държави членки на ЕС, както и за ограничаване на сивия сектор. Предизвикателствата пред тяхното постигане се коментират в контекста на конкретни препоръки към образователната политика в страната с акцент върху съдържанието на образователните програми и стратегическите насоки за дейността на учебните заведения.

Ключови думи: образование; човешки капитал; формална икономика; неформална икономика; икономическо сближаване

Увод

Равнището на образование има съществено въздействие върху динамиката на макроикономическата активност. Това въздействие е предмет на изследване в различни групи модели на икономическия растеж, в които се идентифицират своеобразни механизми за неговото осъществяване. В повечето случаи то се реализира опосредствено чрез промените в човешкия капитал като един от основните фактори на растежа в дългосрочен план. За догонващи иконо-

мики като българската влиянието на образованието следва да се разглежда и в контекста на теориите за конвергенцията, според които човешкият капитал се възприема като важно условие за сближаването по линия на технологичния прогрес и нарастването на физическия капитал.

Една от важните характеристики на съвременното социално-икономическо развитие е размерът на сивата икономика¹. Наличието на сива икономика има многопосочно икономическо, социално и политическо въздействие, вкл. по отношение на натрупването на човешкия капитал и степента на сближаване между икономиките. Сивите практики са свързани с избягване изцяло или частично на данъци, което лишава бюджета от средства, необходими за финансиране на обществени услуги, за инвестиции в инфраструктура, образование и здравеопазване и по този начин оказват пряко въздействие върху цялостното икономическо състояние. Работещите в сивата икономика са ошетени от гледна точка на социални осигуровки, правна защита, безопасни условия на труд и несигурност на доходите, което изостря неравенството и бедността в обществото. Това създава изкривена конкурентна среда, която възпрепятства коректните производители и води до намаляване на икономическата ефективност, в резултат на което икономическият растеж спада.

Изложените обстоятелства показват, че формалната и неформалната икономика са силно преплетени като ефекти и въздействия, а с това и адаптирането към трансформациите на съвременните трудови пазари изисква целенасочени политики за ограничаване размера на сивата икономика. Така на определен план изниква въпросът дали образователната система има роля в преследването на такава обществена цел и какви предизвикателства има пред образователните политики от гледна точка на нейното постигане. Отговорът на този въпрос налага проследяване на каналите и механизмите, чрез които образованието влияе на формалната и неформалната икономика, а оттам – и оценка на конкретно наблюдаваните резултати на примера на България.

Ролята на образованието за растежа на формалната икономика

В някои разширени версии на неокласическите модели образованието се свързва с човешкия капитал, който се проявява като детерминанта на дългосрочното равнище на реалния БВП на един зает (Mankiw, Romer and Wail 1992). Влиянието на човешкия капитал в тези модели е паралелно и усилващо въздействието на други фактори, като нормата на спестяване и темпа на растеж на населението, което води до увеличаване на общата факторна производителност.

Връзката между образованието и човешкия капитал традиционно се възприема като положителна, но и като нееднозначна. В повечето изследвания тя не се коментира експлицитно и за нея се съди чрез показатели за състоянието на образователната система, които се възприемат като измерители на

човешкия капитал. Подобен подход е твърде тесен по отношение на съдържанието на човешкия капитал, тъй като оставя встрани негови съществени характеристики като здравния статус на населението, а така също и уменията, способностите и знанията, които са вродени или са придобити извън сферата на образованието (Becker 1993, 2002; Acemoglu and Autor 2005). До голяма степен той е ограничаващ и спрямо приноса на образователната система, тъй като се свежда основно до създаването на човешки капитал, без да се отчитат преливащите ефекти от образователната дейност.

Ендогенните модели на растежа, анализиращи факторите на технологичния прогрес, се подразделят на две по-големи групи, като и двете имат отношение към образователната система, като цяло, или към някои от основните ѝ елементи. Едната група модели е концентрирана върху човешкия капитал, който може да се отрази върху растежа едновременно пряко и опосредствано. В първия случай се приема, че той води до производството на краен продукт, както и до натрупване на нов човешки капитал, който увеличава ефекта от използването на останалите производствени фактори. Във втория случай човешкият капитал не се разглежда като самостоятелен производствен фактор, а като рефлектиращ върху растежа изцяло чрез въздействието си върху технологичния прогрес. Другата група модели акцентира върху натрупването на знания, които в по-ранните им версии се възприемат като особена форма на капитал, а в по-късните – като създавани от сектора на научноизследователската и развойната дейност (НИРД). Този сектор се разграничава от сектора, произвеждащ традиционни стоки и услуги по нарастващата възвръщаемост на знанията, положителните външни ефекти от тях и представянето на неговото развитие като основен двигател на технологичния прогрес. При постоянна възвръщаемост от мащаба в двата сектора икономическият растеж зависи от темпа на растеж на населението и нормата на спестяване, докато при нарастваща възвръщаемост от мащаба в сектора на създаването на знания той е функция и на относителния дял на заетите в него.

Откритите теоретични зависимости извеждат на преден план влиянието на образованието върху производителността на труда. Преобладаващата част от това влияние се осъществява с определено изоставане във времето, което предопределя неговото емпирично изследване за по-продължителни периоди. Достигнатото ниво на човешки капитал се счита за важно условие за реализиране на положителните ефекти от технологичния прогрес, като колкото по-високо е то, толкова по-големи са възможностите за увеличаване на физическия капитал и толкова по-успешно е внедряването на новите технологии. Същевременно трудностите при натрупване на човешки капитал и знания в страните с по-ниски доходи, интензивното „изтичане на мозъци“ от тях, традиционно малкият входящ поток от висококвалифициран труд и технологичното лидерство на страните с по-високи доходи са основни фактори, които водят до различия в икономическото развитие, когато то се оценява от гледна точка на формалната икономика.

Има ли зависимост между образованието и неформалната икономика?

Редица авторитетни изследвания показват, че между образованието и размера на неформалната (сивата) икономика има обратна зависимост – по-високите нива на образование обикновено се асоциират с по-ниско участие в неформални икономически дейности. До такъв извод достигат например Buehn и Farzanegan (2013) въз основа на иконометричен модел с панелни данни за период от девет години за над 80 държави от целия свят. Едно от основните заключения в тяхното изследване е, че образованието и неговото взаимодействие с обществените институции са основни фактори за обяснение на динамиката на сивата икономика.

Аналогично, Satrovic (2019) представя изследване на годишни панелни данни за периода 1999 – 2013 г., обхващащи извадка от 34 държави. В него се документира значително отрицателно въздействие на размера на човешкия капитал върху сивата икономика, което е аргумент, че по-образованите работници и служители са склонни да избягват неформалните икономически дейности. В изследването се обръща внимание, че тази зависимост е статистически значима само в дългосрочен план, тъй като всяка промяна изисква време, в което да се разгърне. От друга страна, Berrittella (2015) изследва емпирично дали отделянето на повече ресурси за образование може да намали размера на сивата икономика в различни страни. Резултатите от това проучване показват също отрицателна зависимост между държавните разходи за образование и размера на сивата икономика. Тази зависимост се оказва устойчива при отчитане на различни допълнителни променливи, включващи голям набор от политически и регионални индикатори, както и при тестове за ендегенност.

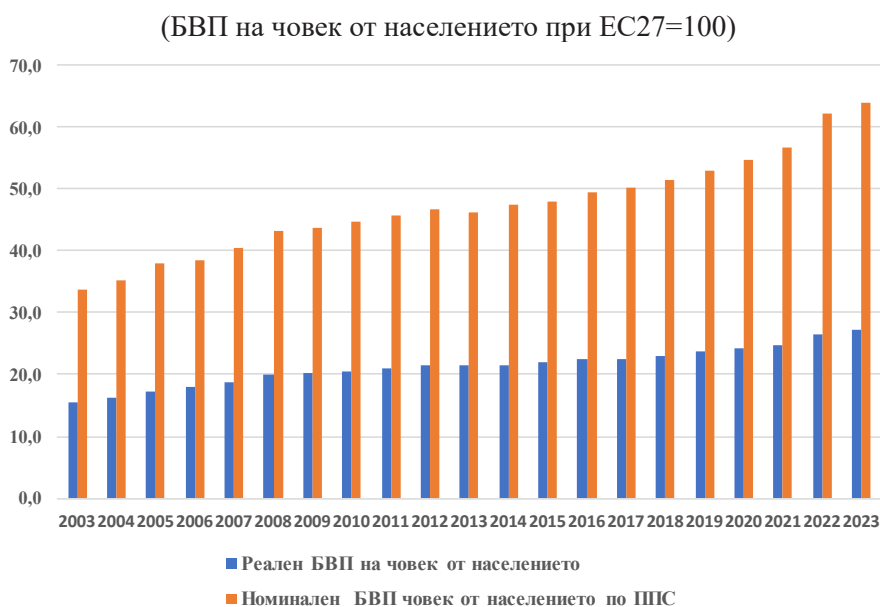
Посочените изводи се подкрепят и от анализи, които са по-тясно фокусирани в регионален план. Stefoni & Draghia (2020) доказват, че те са валидни за страните от Европейския съюз (ЕС). Според тях образованието на гражданите и ефективността на правителството имат статистически значим ефект върху сивата икономика. Тяхното изследване се базира на данни за 28-те държави членки за периода 1996 – 2015 г. Аналогични резултати са получавани и при изследвания за отделни страни. Например Gërçhani & Werfhorst (2013) на примера на Албания достигат до извода, че образованието влияе за намаляване на сивата икономика чрез механизма на увеличаване на доходите и алтернативните разходи, както и чрез формирането на подходящи психологически нагласи.

Цитираните публикации не изчерпват наличната литература, която третира образованието от гледна точка на сивата икономика. Но може да се обобщи, че литературните източници показват, че по-високите нива на образование обикновено корелират с по-ниско участие в сивата икономика. Трябва да се отчита, че връзката е сложна и се влияе от различни икономически, социални и институционални фактори. Но все пак образованието играе решаваща роля в оформянето на възможностите, избора и поведението на индивидите по отношение на формалните и неформалните икономически дейности. Фундаменталните причини за цитираните резултати и изводи са, че лицата с по-високи нива на образование обикновено имат

по-добър достъп до официални възможности за заетост, по-висок потенциал за доходи и по-добро разбиране на правните и икономически последици от участието в неформални, сиви практики. Те могат също да имат достъп до социални мрежи и ресурси, които улесняват формалната, т.е. официалната заетост.

Догонващ растеж и образователно реструктуриране в България в периода 2003 – 2023 г.

Емпиричните данни за българската икономика в интервала 2003 – 2023 г. показват устойчив процес на сближаване към ЕС. Реалният БВП на човек от населението се увеличава от 15.6% на 27.1%, а номиналният БВП на човек от населението по паритети на покупателната способност (ППС) – от 33.8% на 63.9%. Съкращаването на различията в реалните доходи протича неравномерно, като то е по-ускорено до 2008 г. вкл. и след 2018 г. и сравнително по-умерено в годините между тях (фиг. 1).

Фигура 1. Реална конвергенция на българската икономика

Източник: „Евростат“

За същия период делът на населението в трудоспособна възраст със завършено средно образование се увеличава, което се дължи изцяло на динамиката

до 2012 г. Възходяща тенденция, и то много по-силно изразена, има и при дела на завършилите висше образование, чието общо нарастване е с 9 пр. п. Така през 2023 г. сумарният дял на завършилите средно и висше образование сред населението между 15 и 64 г. достига максимума си от 81.3%, като промените във вътрешната структура са в полза на завършилите висше образование. Друг положителен атестат за образователната система и пазара на труда е почти постоянното повишаване дела на завършилите висше образование във възрастовата група от 30 до 34 г., което за целия период възлиза на 11.9 пр. п. Аналогична е ситуацията и при съотношението между завършилите средно и висше образование през последните 3 години и броя на заетите във възрастовия диапазон между 20 и 34 г., чието общо увеличение между 2012 и 2023 г. е с 16.9 пр. п.

Описаните промени в образоваността на населението корелират положително с реалната конвергенция, като очаквано зависимостта е по-силна при индикаторите, отнасящи се за висшето образование. В същото време, изменението в дела на рано напусналите образователната система също е възходящо, като само за периода 2015 – 2022 г. то е с 4.7 пр. п. Процентът от населението между 15 и 64 г., който е преминал обучение през последните 4 седмици, остава нисък, като повишаване до над 2% е регистрирано само от 2014 до 2018 г.

Таблица 1. Индикатори за образователното равнище (%)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Дял на населението между 15 и 64 г.:																					
съ средно образование	48,2	48,1	48,8	50,4	52,8	52,8	53,2	55,1	55,9	56,4	55,7	53,8	53,7	53,7	54,1	53,6	53,5	52,9	53,3	54,2	54,6
с висше образование	17,7	17,9	17,8	18,2	18,5	18,9	19,2	19,7	20,1	20,7	22,2	23,6	24,1	24,4	24,5	24,8	24,7	25,6	25,9	26,3	26,7
Дял на завършилите висше образование в населението между 30 и 34 г.	23,1	24,3	24,9	25,3	26	27,1	27,9	28	27,3	26,9	29,4	30,9	32,1	33,8	32,8	33,7	32,5	33,3	32,7	33,5	35
Дял на завършилите 2-те степени за последните 3 г. в заетите между 20 и 34 г.	п.а	п.а	п.а	п.а	п.а	п.а	п.а	п.а	п.а	67,3	67,7	65,4	74,6	72	77,7	78,6	80,7	78,7	73,8	79	84,2
Дял на преждевременно напусналите образователната система	п.а	п.а	п.а	п.а	п.а	п.а	п.а	п.а	п.а	п.а	п.а	п.а	11,8	13	14,3	17,1	17,2	17,2	17,5	16,5	п.а
Дял на населението между 15 и 64 г., с обучение през последните 4 седмици	1,3	1,3	1,3	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,7	2	2,1	2	2,2	2,3	2,5	2	1,6	1,8	1,6	1,4
Нетен коефициент на записване на насел. между 19 и 23 г.	29,7	32,2	34	36,4	36,3	38,3	41,1	43,5	42,6	43,3	43,7	44,2	44,1	43,9	44	43,9	44	43,8	43,6	48,2	44,5
Разходи за образование - % от БВП	4,74	4,62	4,48	4,39	4,11	4,57	4,63	4,14	3,95	3,87	4,22	4,47	4,14	4,03	4,17	4,19	4,33	4,74	4,66	п.а	п.а
Дял на записаните студенти, обучаващи се в иновативни	п.а	п.а	п.а	п.а	п.а	п.а	п.а	п.а	п.а	п.а	24,6	24,7	24	23,9	24,2	24,1	24,2	24,4	24,4	23,8	п.а
Резултати от PISA в областите:																					
четивни умения	п.а	п.а	п.а	402	п.а	п.а	429	п.а	п.а	436	п.а	п.а	432	п.а	п.а	420	п.а	п.а	п.а	404	п.а
математика	п.а	п.а	п.а	413	п.а	п.а	429	п.а	п.а	439	п.а	п.а	441	п.а	п.а	436	п.а	п.а	п.а	417	п.а
природни науки	п.а	п.а	п.а	434	п.а	п.а	439	п.а	п.а	446	п.а	п.а	446	п.а	п.а	424	п.а	п.а	п.а	421	п.а
Разходи за НИРД на университетите - % от БВП	0,05	0,04	0,05	0,04	0,04	0,04	0,07	0,07	0,05	0,05	0,05	0,07	0,05	0,04	0,04	0,04	0,06	0,05	0,05	0,05	п.а

Източник: НСИ, „Евростат“ и собствени изчисления.

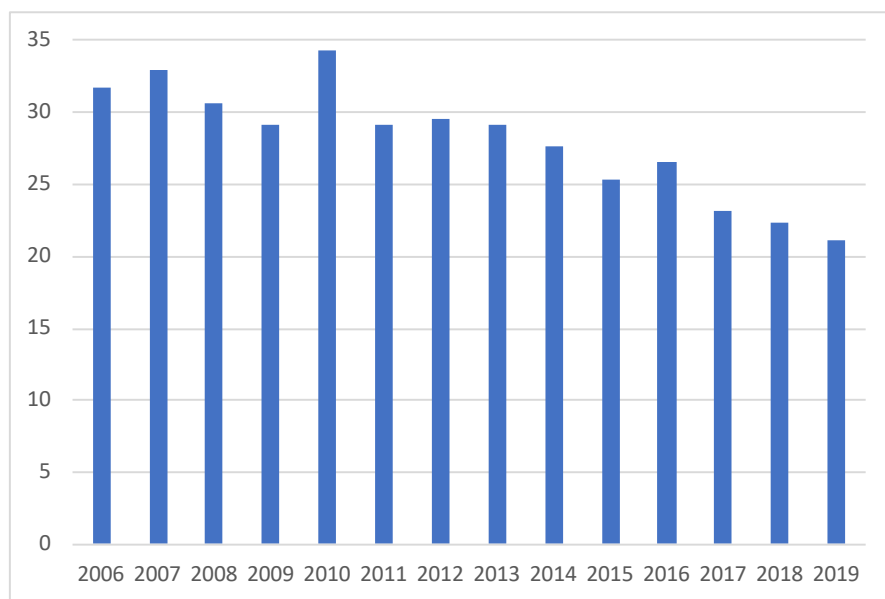
При нетния коефициент на записване в образователната система на населението между 19 и 23 години е отчетено чувствително нарастване от общо 14.8 пр. п., въпреки че през последната година той намалява. Това е показателно както за подобряване на образователния статус на бъдещата работна сила, така и за постепенното изчерпване на потенциала за поддържане на този прираст в бъдеще. Паралелно с това разходите за образование, като процент от БВП, остават относително стабилни, като максимумът им от 4.74% е постигнат през 2003 и 2020 г., докато през 2011 и 2012 г. те спадат под 4%. Делът на записаните студенти в най-иновативните области (за каквито се приемат математиката, информатиката, естествените науки, инженерството и др.) също се задържа на относително постоянно ниво от около 24%, което е с около 3 пр. п. по-ниско от средното за ЕС.

Представените емпирични данни са показателни, че въпреки процеса на конвергенция, равнището на реалния БВП на човек в България все още изостава значително от този на ЕС. Затова е необходимо предприемането на целенасочени действия за ускоряване на икономическия растеж на страната чрез стимулиране на основните му фактори. Съществена стъпка в тази посока е запазването на положителния тренд при завършилите висше образование и коефициента на записване във висшите училища, но при подобряване качеството на обучението. Това може да се постигне чрез насърчаване на участието на българските висши училища в международни университетски мрежи, получаването на международни акредитации и организирането на съвместни бакалавърски и магистърски програми с престижни чуждестранни университети. Постигането на положителни резултати в тази посока следва да се отрази подобаващо и върху размера на финансирането на държавните висши училища. Важно е да се работи по-упорито за привличането на повече студенти в иновативните направления, да се изгради достатъчен капацитет за комерсиализация на знанията, както и по-активно да се използва капацитетът за осигуряване на продължаващо обучение от страна на университетите.

Усилията в сферата на средното образование следва да бъдат насочени към намаляване на относителния дял на преждевременно напусналите образователната система. Това изисква не само увеличаване привлекателността на училищата, но и провеждането на определена социална и регионална политика, насочена към най-засегнатите групи от населението. Друг приоритет в средните училища следва да бъде повишаването на знанията и развиването на умения за критично мислене и решаване на конкретни казуси. Същевременно трябва да се обмислят възможности за по-висока мотивация на учениците при изучаването на математика и природни науки, вкл. и при явяването на държавни зрелостни изпити по тези дисциплини, което ще допринесе за повишаване на способностите им за усвояване на съвременните технологии. За това може да се разчита в голяма степен на изгражданата STEM среда в българските училища, както и на увеличаването на броя на учениците, които се възползват активно от нея.

Предизвикателства пред образователните политики в контекста на сивата икономика

Оценките за размера на сивата икономика в България показват, че той е относително голям на фона на другите страни в ЕС (вж. напр. Kelmanson (2019) или Petranov et al. 2022) и варира между 31,7% и 21,1% от БВП между 2006 и 2019 г. (фиг. 2).

Фигура 2. Оценки за размера на сивата икономика в България (% от БВП)
Източник: Petranov et al. (2022)

Аргументираната зависимост между образованието и размера на сивата икономика поставя определени предизвикателства пред образователната система, като няколко са по-важните от тях.

Сериозно предизвикателство е повишаването на финансовата грамотност. Безспорен факт е, че финансовата грамотност е от съществено значение за поведението на индивидите в една пазарна икономика, включително и за разбирането на последиците от участието в неформални икономически дейности. Без солидно разбиране на личните финанси хората често са по-податливи на рисковете на сивата икономика. Налице са много признаци, че финансовата грамотност в България е на ниско равнище, като не се усвояват адекватни умения за финансова грамотност в рамките на образователния процес, включително по отношение на загубите от участие в сиви практики.

Друго предизвикателство е подобряването на качеството и обхвата на професионалното обучение. Понастоящем на трудовия пазар в България има ясно изразено несъответствие между уменията, които работната сила притежава, и нуждите и изискванията на официалния пазар на труда. Това несъответствие повишава дълготрайната безработица и често тласка хората към неформална заетост в нископроизводителни дейности, за които не се изисква формална квалификация.

Подобряването на професионалното образование не може да стане, без да се преодолее съществуващата в по-голяма или по-малка степен стигма за него. Много хора в България имат нагласата, че професионалното образование и квалифицираните занаяти не са престижни и не са особено желани, за разлика от по-академично ориентираното гимназиално образование – езиково или с друг по-общ профил.

Друго предизвикателство е необходимостта от разширяване и подобряване качеството на обучението по предприемачество. Без необходимите знания и умения за официална, легална предприемаческа дейност, включващи и проблемите, които сивите практики могат да създават, хората могат да изберат да се ангажират в неформални икономически дейности, без да съзнават ясно рисковете от това.

В България трайно са се оформили съществени различия в качеството на учебните заведения, породени от регионални и подходящи неравенства. Това води до ограничен достъп до качествено образование за децата и възрастните в неравностойно положение, което допълнително изостря неравенствата. Тези групи са изложени на по-голям риск да приемат съзнателно или принудително участие в сиви практики.

Заклучение

Изследванията на връзката между икономическото развитие и провежданите образователни политики имат дълга традиция в световната литература. Налице са и множество емпирично доказани резултати за положителното въздействие на натрупания човешки капитал в степените на образованието и процесите на икономическо сближаване между страните. Съвременните икономически трансформации обаче налагат нови предизвикателства както пред образователния процес, така и с оглед преосмисляне на връзките между формалния и неформалния сектор на икономиката и ролята на образованието. Образователните политики следва да са насочени не само към стимулиране на положителните външни ефекти върху икономиката, произтичащи от високото качество на създавания човешки капитал чрез целенасочени знания и умения, но и да подпомагат намаляването на отрицателните външни ефекти от разрастването на неформалния сектор. Разширяването на финансовата грамотност на населението, подобряването на професионалното образование и развиването на предприемачески умения са ключови предпоставки в тази

насока, които трябва да се съчетават с образователни мерки за подобряване качеството на обучение, развиването на иновативния потенциал на обучаващите се и тяхното критично мислене. Синтезът между целенасочени мерки по отношение на предизвикателствата във формалния и неформалния сектор на икономиката би гарантирал постигането на устойчиво икономическо развитие и успешно интегриране на българската икономика в Еврозоната и да подчертае същественото място на образованието в тези процеси.

Благодарности и финансиране

Това изследване е финансирано от Европейския съюз – NextGenerationEU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект SUMMIT BG-RRP-2.004-0008-C01.

Acknowledgements and Funding

This research was funded by the European Union – NextGenerationEU, through the National Recovery and Resilience Plan of the Republic of Bulgaria, project SUMMIT BG-RRP-2.004-0008-C01.

REFERENCES

- ACEMOGLU, D.; AUTOR, D., 2011. Skills, Tasks and Technologies: Implications for Employment and Earnings. In: ASHENFELTER, O., CARD, D. (Eds.), *Handbook of Labor Economics*, vol. 4, Chap. 12, pp. 1043 – 1171.
- BECKER, G., 1993. *Human Capital: A Theoretical and Empirical and Empirical Analysis with Special Reference to Education* (3rd ed.). Chicago: University of Chicago Press
- BECKER, G., 2002. The Age of Human Capital. *Education in the Twenty-First Century*, pp. 3 – 8. Stanford, Calif: Hoover Institution Press.
- BERRITTELLA, M., 2015. The Effect of Public Education Expenditure on Shadow Economy: A Cross-Country Analysis. *International Economic Journal*, vol. 29, Issue 4.
- BUEHN, A., FARZANEGAN, M. R., 2013. Impact of Education on the Shadow Economy: *Institutions Matter, Economics Bulletin*, vol. 33, pp. 2052 – 2063.
- GËRXHANI, K., WERFHORST, H. VAN DE, 2013. The Effect of Education on Informal Sector Participation in a Post-Communist Country. *European Sociological Review*, vol. 29, June 2013, pp. 464 – 476.
- KELMANSON, B.; KIRABAEVA, K.; MEDINA, L.; MIRCHEVA, B.; WEISS, J. 2019. Explaining the Shadow Economy in Europe: Size, Causes and Policy Options, IMF Working Paper No. 19/278.

- MANKIW, G.; ROMER, D. & WEIL, D., 1992. A Contribution to the Empirics of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*, vol. 106, pp. 407 – 437.
- PETRANOV, S.; ZLATINOV, D.; ATANASOV, I., 2022. The Shadow Economy in Bulgaria during the period 2006 – 2019. *Economic Studies Journal*, vol. 31, no. 5, pp. 3 – 18.
- SATROVIC, E., 2019. Moderating Effect of Economic Freedom on the Relationship between Human Capital and Shadow Economy. *Trakya University Journal of Social Science*, vol. 21, Issue 1, pp. 295 – 306.
- STEFONI, S.; DRAGHIA, A., 2020. Impact of Education and Government Effectiveness on the Shadow Economy. *Theoretical and Applied Economics Journal*, vol. XXVII, no. 3 (624), Autumn, pp. 75 – 84.

EDUCATION AND HUMAN CAPITAL IMPACT ON FORMAL AND INFORMAL ECONOMY

Abstract. The paper examines the role of the education system in the ongoing processes of the formal and informal economy in Bulgaria. The key is the understanding that the human capital accumulated in the education system is an important factor for economic development, which has diverse effects on the technological level and labour productivity. Several prestigious studies have shown an inverse relationship between education and the size of the informal economy and higher levels of education are generally associated with lower participation in the informal economy. Thus, the educational structure and its characteristics emerge as essential for achieving catching-up economic growth and sustainable convergence of the Bulgarian economy with the rest of the EU Member States, as well as for reducing the informal sector of the economy. The challenges to achieving these goals are discussed in the context of specific recommendations for the educational policy in Bulgaria, focusing on the educational programs' content and the educational institutions' strategic orientations.

Keywords: education; human capital; formal economy; informal economy, economic convergence

✉ **Dr. Stefan Petranov, Prof.**

ORCID iD: 0009-0006-9381-2068

Faculty of Economics and Business Administration
Sofia University "St. Kliment Ohridski"

E-mail: spetranov@feb.uni-sofia.bg

✉ **Dr. Stela Raleva, Assoc. Prof.**

ORCID iD: 0009-0002-0582-751X

Faculty of Economics and Business Administration
Sofia University "St. Kliment Ohridski"

Economic Research Institute at Bulgarian Academy of Sciences

E-mail: stela.raleva@feb.uni-sofia.bg

s.raleva@iki.bas.bg

✉ **Dr. Dimitar Zlatinov, Assoc. Prof.**

ORCID iD: 0000-0001-5528-5961

Faculty of Economics and Business Administration
Sofia University "St. Kliment Ohridski"

Economic Research Institute at Bulgarian Academy of Sciences

E-mail: dzlatinov@feb.uni-sofia.bg

d.zlatinov@iki.bas.bg